

УДК 159.94 (075)

ВПЛИВ СПІЛКУВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ, НА РОЗВИТОК ЇЇ ВНУТРІШНЬОГО, СУБ'ЄКТИВНОГО СВІТУ, НА РОЗШИРЕННЯ І ЗБАГАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО І ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСВІДУ

Смук Оксана Тарасівна
м.Ужгород

У сучасній психології загальноприйнятою є думка, що неможливо досліджувати розвиток і функціонування людського суспільства, розвиток і функціонування особистості, не звертаючись до поняття спілкування, не інтерпретуючи це поняття тим чи іншим чином, не аналізуючи його конкретних форм і функцій в тих чи інших соціальних та історичних умовах.

Ключові слова: психічний розвиток, спілкування, суб'єктивний світ, психологічний досвід.

Розвиток спілкування один із основних показників розвитку особистості. Дана проблема протягом десятиліть займає одне з центральних місць у психологічних дослідженнях, у ряді яких можна виділити декілька взаємопов'язаних напрямків: роль мови в психічному розвитку дитини (Л.Виготський, А.Запорожець, А.Леонтьєв, А.Лурія, С.Рубінштейн, А.Люблінська); закономірності розвитку і становлення мови та окремих її сторін (Л.Виготський, А.Гвоздев, Р.Левін, А.Лурія, Г.Ляміна, В.Лубовський, А.Маркова, Ж.Піаже, Г.Розенгарт-Пупко,

Н.Швачкін); особливості розвитку мови у дітей з проблемами у розвитку (Ю.Гаркуша, Є.Вінарська, Р.Лалаєва, Н.Серебрякова, А.Максаков, Є.Мастюкова, С.Міронова, Ф.Сохін); проблеми спілкування дітей даної категорії і характер впливу навчання на них у даному напрямку (В.Ветрова, М.Лісіна, Ю.Некрасова, Є.Смірнова, Т.Ушакова, А.Ружская та ін.) [1].

Спілкування – складний багатогранний процес встановлення і розвитку контактів між людьми, який породжений потребою у спільній діяльності і включає у себе: обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини. Відповідно у спілкуванні розрізняють три сторони: комунікативна, інтерактивна та перцептивна” [2, с.231].

В психологічній науці встановлено, що міжособистісні відносини зароджуються і найбільш інтенсивно розвиваються в дитячому віці (А.Запорожець, М.Лісіна, Е.Смірнова, Д.Ельконін) [3; 4; 5; 6]. З самого народження дитина живе серед людей і вступає з ними у різні відносини.

У віковій психології теоретично обґрунтована концепція, в рамках якої психічний розвиток дитини розуміється як процес присвоєння суспільно-історичного досвіду, а спілкування з дорослими – як необхідна і специфічна умова його розвитку. В процесі спілкування у дитини формуються специфічні для людини види психічної і практичної діяльності (вищі психічні функції), які, на думку Л.Виготського [7], складаються спочатку у вигляді відносин і тільки потім стають психічними функціями особистості. Експериментальним підтвердженням стали дані вітчизняних і зарубіжних дослідників про негативний вплив дефіциту спілкування з дорослими на розвиток дітей (І.Дубровіна, Р.Заззо, М.Лісіна, Й.Лангмаєр, З.Матейчик, В.Мухіна, А.Прихожан, Н.Толстих та ін.), ролі спілкування з дорослими в соціально-особистісному та інтелектуальному розвитку дитини раннього і дошкільного віку (Н.Авдеєва, І.Дмітрова, Г.Капчеля, Е.Смірнова та ін.) [4]. Ці дослідження дозволяють уявити спілкування з дорослими як джерело і рушійну силу психічного розвитку в онтогенезі, як наскрізний механізм зміни провідного виду діяльності.

Спілкування і особистість можуть розглядатись по відношенню один до одного і як фактори взаємовпливу. В такому випадку спілкування варто розглядати як фактор життєдіяльності особистості і, навпаки, особистість, у якості фактора спілкування.

Функції спілкування у якості фактора особистості надзвичайно різноманітні. Передусім спілкування є глибокою потребою особистості, і відповідно, умовою і засобом її задоволення. За межами спілкування не можуть бути задоволені такі потреби особистості, які пов'язані з її потягом до самореалізації, самовираження і самоствердження. Спілкування – це спосіб і умова соціального розвитку особистості і її ефективного функціонування. Це було доведено у багаточисленних дослідженнях синдрому госпіталізму у дітей, які виховуються в дитячих будинках: відсутність повноцінного спілкування ставало причиною відставання цих дітей як у когнітивному, так і в мовленнєвому розвитку. Спілкування стає ніби „наскрізним механізмом” зміни ведучої діяльності у дітей, реалізації потенційних можливостей і розвитку всієї психічної сфери дитини. Спілкування суттєво впливає на розвиток всіх психічних процесів і станів: покращує засвоєння і відтворення інформації, підвищує активність мислення.

Спілкування необхідна умова формування кожної особистості. Без спілкування не виникло і не могло б існувати людське суспільство. В розвитку особистості важко переоцінити роль спілкування. Даний феномен неодноразово доводився в теоретичних і емпіричних дослідженнях багатьох авторів: А.Запорожця, М.Лісіною, Т.Реліною, Е.Смірною, Д.Б.Ельконіном та іншими вченими [3; 4; 5; 6.]. Спілкування має величезний вплив на формування особистості, на розвиток її внутрішнього, суб'єктивного світу, на розширення і збагачення соціального і психологічного досвіду.

С.Рубінштейн відмічав, що „дитина відкриває не загальний

теоретичний принцип; вона практично оволодіває – при допомозі дорослих – новим, у самій своїй основі соціальним, способом спілкування, опосередкованим словом. Вона дізнається, що через слово можна вказати на річ, звернути на неї увагу дорослих, отримати її... При цьому дитина починає користуватись відношенням слова до предмета який воно означає, теоретично ще не усвідомивши його... Теоретичне осмислення здійснюється протягом цілого ряду років розумового розвитку дитини” [8].

Прихильники нативістської теорії (І.Хомскій, Е.Леннеберг, Дж.Міллер) вказують на розвиток мови як на особливу вроджену людську потребу. Момент виникнення мови і подальше її вдосконалення вони пов'язують з розвитком структури організму. Значення зовнішнього середовища для розвитку мови, умов, що оточують дитину, не беруться до уваги. Т.Бауєр відмічав, що, нативісти песимістично відносяться до питання про можливість удосконалення людини” [6], оскільки знання і навички, на їх думку полягають у самій структурі організму. Проте, загальновідомо, що мова генетично не передається, наслідуються тільки схильність до неї у вигляді органів мови, слухового апарату. Крім того, прихильники цієї теорії не звертають увагу на той факт, що діти чують мову дорослих які їх оточують, але тим не менш, можна спостерігати затримку мовленнєвого розвитку навіть у тих дітей, з якими дорослі багато спілкуються, але не дають можливості дітям висловити своє прохання в словесній формі.

В рамках когнітивної психології виникнення мови у дітей пов'язується з наявністю вроджених схем „чутливих до вираження емоцій і інтенцій”, які можуть бути основою для наступного формування схем сприйняття мови [9]. Утворення схем, специфічних для сприйняття артикуляційних структур, типових для певної мови, У.Найссер пов'язує з розгортанням перцептивної активності, тобто, дитина може придивлятися до рухів матері, прислухатись до її голосу, торкнутись до неї рукою та інше. З часом дитина навчиться впізнавати ці структури як знайомі. На думку У.Найсера дитина знає, що мовленнєві звуки позначають як події так і об'єкти. Але „повинна існувати така стадія розвитку, коли відбувається включення назв речей в сам процес їх сприйняття. Схема об'єкта включає в себе підсхему для вокалізації і підсхему для зорового обстеження, і ця схема одночасно мотивує обидві активності” [9]. Розкриваючи свою концепцію становлення мови, У.Найссер наголошує на значній ролі дорослого, зокрема матері, у формуванні комунікативних здібностей дитини. Мова дорослого надзвичайно цікавить немовлят, і, проявляючи цей інтерес, вони постійно дивляться на обличчя людини яка промовляє певну інформацію, цікавляться кожним рухом дорослого (наближення, посмішка, жести...).

Розвиток мови, на думку дослідників, обумовлений тими знаннями, які дитина отримує від дорослого. Роль дорослого дійсно вагомим у загальному психічному розвитку дитини, і конкретно у вербальному, але кількісне збільшення знань, які дитина отримує від дорослого, не пояснює факт переходу до власної активної мови.

Опираючись на погляди Л.Виготського, А.Запорожця, А.Леонтьєва, А.Лурії, Д.Ельконіна можна зробити висновок, що розвиток вищих психічних функцій відбувається в ході засвоєння дитиною суспільно історичного досвіду, накопиченого людством, в процесі діяльності дитини по відношенню до предметів і явищ оточуючого світу. Така діяльність дитини формується у практичній і в мовленнєвій взаємодії з людьми у спільній діяльності з ними [9]. Як відмічав А.Леонтьєв, оволодіння мовою складає „важливу умову” розумового розвитку дитини, так як, „ зміст історичного досвіду людей, досвід їх суспільно-історичної практики закріплюються не тільки у формі матеріальних речей, він узагальнюється і відображається у словесній формі. Саме в цій формі перед дитиною виступає багатство накопичених людством знань, понять про оточуючий світ” [5].

З цих позицій мова виступає, перед усім, засобом соціального спілкування, і первинною функцією мови є комунікативна

функція, „ функція повідомлення, соціального зв'язку, вплив на оточуючих, як зі сторони дорослого, так і зі сторони дитини. Таким чином первинна мова дитини чисто соціальна...” [5].

Л.Виготським була висловлена думка про діяльнісний підхід до розуміння проблеми розвитку психіки, яка надалі була розроблена у працях С.Рубінштейна [8], А.Леонтьєва [5], А.В.Запорожця, Д.Ельконіна [6]. Зокрема, в роботі А.Запорожця, Д.Ельконіна, в рамках діяльнісного підходу до розвитку мови в онтогенезі, було підкреслено, що мова – це складна система засобів, які використовуються для спілкування і вироблені людством у ході історичного розвитку. Мова є для дитини такою ж дійсністю як і всі інші предмети. Важливу роль у розвитку мови в онтогенезі Д.Ельконін відводить предметній діяльності, етапу співробітництва дитини з дорослим [6]. Цей погляд Д.Ельконіна уточнює Г.Шмідт, який, не заперечуючи ролі предметної діяльності, все ж вважає, що оволодіння дитиною мовою не є „епіфеноменом предметної діяльності”. В процесі становлення мови „переплітаються і підтримують взаємно один одного соціальна орієнтація, емоційні зв'язки, сприйняття мови, когнітивна переробка мовленнєвої інформації (засвоєння правил) і результати розвитку мови з зворотніми сигналами із соціального середовища” [6].

Ця думка не є новою. Вона була вже висловлена у роботах М.Лісіної [3] і співробітників лабораторії психічного розвитку і виховання дітей дошкільного віку. У цих роботах підхід до розвитку мови в онтогенезі у процесі спілкування набув подальшого розвитку.

Дитина раннього віку проявляє свої інтереси у трьох основних напрямках: інтерес до мами або до людини яка піклується про неї, до вивчення оточуючого простору, до оволодіння новими руховими навичками. У спілкуванні з дорослим дитина не просто спостерігає за ним, а намагається привернути і утримати її увагу, особливо коли виконання якогось завдання викликає труднощі.

Значну роль у формуванні майбутніх стосунків між дитиною та іншими людьми відіграє характер взаємодії дитини і дорослих у період раннього дитинства. Саме в цей період формується рання дитяча прив'язаність. Вважають, що для повноцінного розвитку дитини необхідна тісна взаємодія з однією людиною, зазвичай з мамою – це дає дитині почуття впевненості та захищеності. Якщо ці стосунки носять емоційно позитивний характер, то у дитини формується рання дитяча прив'язаність. Прив'язаність можна визначити як емоційний вид спілкування, для якого характерна позитивна установка на об'єкт прив'язаності та залежність від нього. Прив'язаність – це форма емоційної комунікації, яка базується на задоволенні дорослими потреб, що формуються в дитини потреби в безпеці та любові. Рання дитяча прив'язаність є необхідною умовою повноцінного розвитку дитини і відіграє неоціненну роль у формуванні дитячої особистості. Прив'язаність дитини до мами формується поступово в процесі взаємодії дитини і дорослого.

Результати лонгитюдного дослідження яке провели американські психологи [10], довели вплив ранньої дитячої прив'язаності на формування багатьох позитивних якостей особистості і рис характеру. Так, діти, для яких характерна надійна прив'язаність у віці 18 місяців, пізніше (з двох і п'яти років) краще вміли користуватись іграшками та вільніше спілкувались з ровесниками, ніж інші діти. В період навчання у початковій школі діти з високою мірою прив'язаності проявляли більшу наполегливість у навчанні і більш ефективно взаємодіяли з однокласниками. Ці діти вирізнялись вищим рівнем розвитку пізнавальних процесів і проявляли високий інтерес до самостійної дослідницької діяльності.

Крім виключної форми прив'язаності (прив'язаності до мами) існує ще й кількісна форма прив'язаності, яка виникає у тому випадку якщо за дитиною доглядає відразу декілька людей. Така форма прив'язаності також позитивно впливає на психічний розвиток дитини. В любому випадку тісні емоційні кон-

такти дитини з певною людиною будуть сприяти становленню більш ефективної взаємодії підростаючої людини з оточуючим середовищем та людьми.

М.І.Лісіна виділяє форми спілкування які характерні для дітей раннього віку:

- Ситуативно-особистісне спілкування. Воно характерне для немовлят і для дітей раннього віку. Це, як правило, взаємодія дитини і дорослого. Перед усім дитина потребує емоційного контакту;
- Ситуативне-ділове спілкування. Ця форма спілкування виникає тільки у ранньому віці. У дитини виникає потреба не тільки в емоційному контакті з мамою, а й у співробітництві. Дитина освоює простір, знайомиться з новими предметами, і дорослий допомагає їй у цьому, показує як можна діяти з іграшками, предметами побуту та ін. [3].

У дитини після 1,5 років з'являється потяг до самостійності, але дитина все ще не може обійтись без допомоги дорослого у освоєнні нових предметів і нових видів діяльності. Поступово спілкування між дорослим і дитиною перестає бути домінуючим типом діяльності, але роль його ще дуже вагома. Спілкування виступає як засіб здійснення предметної діяльності. Діловий мотив стає головним мотивом спілкування. Якщо спілкування з дитиною є обмеженим, це може негативно вплинути на загальний розвиток і на розвиток мови. Якщо дорослі намагаються випередити любе прохання малюка, виражене невербально, у дитини також не буде мотиву до оволодіння навичками мовленнєвої взаємодії [6].

У цей період мова дорослого особливо приваблює увагу дитини. Вони з задоволенням слухають все про що говорять старші між собою, з великим задоволенням слухають казки або вірші, які їм розповідають.

Таким чином, фізичний, когнітивний та емоційний розвиток дитини залежить від характеру взаємодії з дорослим.

Потреба у спілкуванні з ровесниками, на думку М.Лісіною, Є.Смірнєвої та інших, виникає у дитини з півтора року [4]. Взаємодію дітей цього віку, як вважає Є.Смірнова, уже можна назвати спілкуванням на основі наступних критеріїв:

- прояв уваги та інтересу до ровесників;
- емоційне відношення до ровесників;
- намагання заволодіти увагою ровесника;
- чутливість до вчинків ровесників.

Спілкування дітей раннього віку відбувається за допомогою різноманітних дій, аналіз яких дозволив М.І.Лісіній виділити чотири основні категорії [3]

1. Відношення до ровесника як до „ цікавого об'єкту”. Дитина розглядає ровесника, його одяг, обличчя, підходить близько до нього. Такі дії проявляються і по відношенню до других дітей, і до дорослих, і навіть до не одушевлених предметів.
2. Дії з ровесниками як з іграшкою. Зазвичай ці дії носять безцеремонний характер. Причому небажання „ іграшки” взаємодіяти зовсім не цікавить дитину, ровесника можуть схопити за волосся, за ніс, торкатися обличчя. Така форма взаємодії у спілкуванні з дорослим уже не зустрічається.
3. Наступна категорія дій – це спостереження як за дорослими так і за дітьми та наслідування їм.
4. Емоційно забарвлені дії, характерні тільки для взаємодії дітей один з одним. Ця категорія дій є специфічною для дитячого спілкування і, як правило, не використовується при контактах „дорослий – дитина”. Діти разом стрибають, сміються, падають на підлогу і кривляються. До цієї категорії відносяться і негативні дії: діти лякають один одного, сваряться, деруться.

Таким чином, якщо для дітей 1-1,5 років характерне відношення до ровесника як до об'єкту дій. То ближче до 3 років все частіше можна спостерігати суб'єктивний підхід у взаємовідносинах з ровесниками. Після 1,5 років поведінка дитини стає не такою безцеремонною.

В.Каган відмічає, що з 1,5 річного віку діти починають боя- тись незнайомих дітей. Вони можуть перестати гратись, почати ховатись за маму і навіть плакати при наближенні інших дітей. До 2–2,5 років тривога при зустрічі з іншими дітьми зникає.

Спільні дії між дітьми другого року життя, ще не носять по- стійний характер, вони виникають спонтанно і швидко припи- няються, так як діти ще не вміють домовлятися один з одним і враховувати інтереси обох сторін. Часто причиною конфлікту може виступати іграшка. Тим не менше інтерес до ровесника поступово наростає.

Приблизно у 1,5 роки відбуваються значні зміни у спілку- ванні між дітьми. Є.Смірнова підкреслює, що „ дії з ровесниками як з не одушевленими предметами ідуть на спад, швидко зрос- тає доля ініціативних актів, розрахованих на те щоб зацікавити собою свого ровесника, одночасно загострюється і чутливість дітей до того як до них відносяться їх однолітки” [4].

До кінця другого року життя діти вступають у спільну ігро- ву діяльність, яка приносить їм велике задоволення. Слід від- мітити, що іграшки і предмети, що знаходяться біля дітей які спілкуються, відволікають їх від цього процесу і знижують ефек- тивність комунікаційного процесу.

На третьому році життя спілкування між дітьми активізуєть- ся. Особливості цього спілкування – „яскрава емоційна забарв- леність”, безпосередність, відвертість. Для більшості спільних ігор характерне наслідування один одного.

На думку багатьох вчених, діти з раннього віку починають цікавитись один одним, вчать ся виражати свої почуття, почина- ють змагатись один з одним [3; 4; 5; 6; 7].

„Становлення спілкування дітей з ровесниками, відмічає Є.Смірнова, – розтягується на два довгих роки...” [4].

Спілкування являє собою ніби „наскрізний механізм” зміни ведучої діяльності у дітей, реалізація потенційних можливостей і розвитку всієї психічної сфери дитини [4]. Спілкування має та- кож суттєвий вплив на розвиток всіх психічних процесів і станів: покращується засвоєння і відтворення інформації, підвищуєть- ся активність мислення. Спілкування є спосіб і умова соціаль- ного розвитку особистості та її ефективного функціонування. Це було доведено у багатьох дослідженнях синдрому госпіта- лізму у дітей, які виховуються у різних інтернатних закладах: відсутність повноцінного спілкування приводить до відставання як в когнітивному так і в мовленнєвому розвитку.

Всебічна розробка проблеми спілкування була зроблена В.Мясищевим при дослідженні патогенетичної теорії неврозів.

Обґрунтовуючи методологію своїх наукових побудов, В.Мясищев відмічав, що при вивченні вищих форм людської психіки, виступаючи функцією мозку, тобто функція частини організму, є тією стороною, через яку здійснюється вся різно- манітність впливів на організм зовнішнього світу, і перед усім – соціальної дійсності.

Торкаючись безпосередньо особистісних детермінант, він конкретизує це положення наступним чином: „Вплив зовніш- нього світу–індивідуально-соціальний досвід, формує складні динамічні системи функціональні утворення мозку, які у людини в її соціально-психологічній стороні обіймаються поняттям осо- бистості” [9]. Виходячи із цього, можна зробити висновок, що позначена індивідуальна система залежить від соціального оточення.

При дослідженні проблеми спілкування необхідно відмі- тити роботи Л.Виготського (1983). Розроблена ним концепція культурно-історичного розвитку вищих психічних функцій опи- рається на ідею розвитку. Сам процес культурного розвитку, – вважає Виготський, – потрібно розуміти як зміну основної ви- хідної структури і виникнення на її основі нових структур” [7]. Результати експериментів, які проводились як на нормальних так і на аномальних дітях, дозволили Л.Виготському по-новому інтерпретувати проблему розвитку психіки. Л.Виготський вво- дить поняття „психологічна система”, елементами якої висту- пають взаємопов'язані психічні функції. Розвивається вся пси-

хологічна система в цілому, а не окремо взяті функції, хоча в процесі цього розвитку співвідношення цих функцій змінюється. Цей висновок Л.С.Виготського поряд з онтопсихологічним під- ходом Б.Ананьєва стали основою для створення його учнем Д.Ельконіним концепції вікової періодизації розвитку психіки. Згідно концепції Л.Виготського, кожна вища психічна функція спочатку зароджується у спілкуванні, потім інтеріоризується і переходить у внутрішній план. Виготський вказує: „Ми можемо сформулювати загальний генетичний закон культурного розви- тку у наступному вигляді: будь-яка функція у культурному роз- витку дитини з'являється на сцені двічі у двох планах, спочатку в соціальному, потім психологічному, потім всередині дитини як категорія інтрапсихічна” [7]. Таким чином, основним положен- ням відносно спілкування і його ролі у розвитку психіки виділя- ють наступне: спілкування генетично передує виникненню ви- щих психічних функцій і визначає їх структуру, яка в свою чергу, визначає їх прояви–як знову відкритих на спілкування, при цьо- му носіями структурних новоутворень, які викликаються проце- сом спілкування, є знаки–елементи прихованих, сформованих у ранньому онтогенезі структур людської психіки. Л.Виготському належить виділення тріади основних видів діяльності (праці, пізнання і спілкування), яка отримала подальше обґрунтування у працях Б.Ананьєва.

Погляди Л.Виготського були розвинуті у працях його учня А.Леонтьєва (1972). В історії вітчизняної психології А.Леонтьєв, поряд із С.Рубінштейном, відомий як ще один із засновників ді- яльнісного підходу. Досліджуючи проблему спілкування з точки зору цього підходу, А.Леонтьєв розглядає спілкування як одну із сторін діяльності, виходячи з того, що спілкування або у від- критому, або у прихованому вигляді присутнє у любому виді ді- яльності. Спілкування „ не як індивідуальний, а як соціальний феномен”, розглядався вченим, вважаючи його умовою любої діяльності людини [9]. Це не означає, що спілкування у всіх ви- падках виступає самостійним видом діяльності. Важливо, що воно може бути таким, хоча може виступати і як компонент, складова частина (і одночасно умова) іншої не комунікативної діяльності. Аксиомою, на думку А.Леонтьєва є „по-перше його інтенціональність (наявність специфічної цілі, самостійної або підпорядкованої іншим цілям; наявність специфічного мотиву); По-друге, його результативність–міра співпадання досягнутого результату з наміченою ціллю; по-третє, нормативність, яка виражається, перед усім у факті обов'язкового соціального контролю за протіканням і результатами акту спілкування” [9]. А.Леонтьєв підкреслював роль спілкування як засобу соціалі- зації особистості, як умова розвитку мислення. У своїй роботі „ Проблеми розвитку психіки” він вказував: „ На даний момент наука має достатньо достовірних фактів, які свідчать про те, що якщо діти з самого раннього віку розвиваються поза суспіль- ством і створених суспільством явищ, то вони залишаються на рівні розвитку тварин... У них не тільки не формується мова і мислення, навіть рухи нічим не нагадують людські: достатньо сказати, що вони не набувають навіть властивої людям верти- кальної ходи” [9].

Аналізуючи проблему спілкування як об'єкта сучасного психологічного дослідження, на увагу заслуговує дисертаційна робота. І.Залюбовського який у своєму дослідженні „Філософ- ський аналіз проблеми спілкування в умовах сенсорної недо- статності” (1981) вказує, що в умовах нормального розвитку при наявності каналів зв'язку (органів відчуттів) процес спілкування людини з зовнішнім світом відбувається непомітно. Однак, при відсутності або порушенні одного або декількох каналів зв'язку цей процес стає специфічним. Процес спілкування при цьому характеризується тим, що в умовах сенсорної недостатності людина використовує інші засоби спілкування, ніж при наяв- ності всіх каналів зв'язку з оточуючим світом, наприклад, мову жестів, сурдотехнічну апаратуру при глухоті або Брайчевський шрифт і тифлотехнічні засоби при сліпоті.

Аналіз спілкування як діяльність дозволив М.Лісіній співста-

вити спілкування з іншими видами діяльності людини, зрозуміти місце спілкування у їх системі і в кінцевому результаті визначити зв'язок спілкування з загальною життєдіяльністю індивіда. Спираючись на концепцію суб'єктно-об'єктної парадигми, було складено уявлення про структуру і про його зміст на різних етапах раннього і дошкільного віку. Було виділено чотири форми спілкування дітей з дорослими: ситуативно-особистісне, ситуативно-ділове, поза ситуативно-пізнавальне, і поза ситуативно-особистісне. Спілкування дитини з дорослими і з ровесниками розглядалось школою М.Лісіної як два різновиди однієї і тієї ж комунікативної діяльності. Фактором який об'єднує ці дві різні сфери спілкування дитини – є предмет спілкування, яким у обох сферах виступає людина як партнер по спілкуванню. Спілкування з дорослим є первинним по відношенню до спілкування з ровесниками і фактично визначає розвиток і особливості контактів з дітьми. Особливе місце у цьому процесі займає період дошкільного дитинства.

М.Лісіна приходять до висновку, що „протягом дошкільного дитинства спілкування дитини з ровесниками поглиблюється і набуває позаситуативного характеру. У ході спільної діяльності формується вибіркова прив'язаність дошкільнят одне до одного. Основою для їх виникнення стає задоволення потреби дитини у спілкуванні з ровесниками” [3]. Дошкільнята надають перевагу ровесникам які задовольняють їх потребу у доброзичливій увазі, далі-це товариші які виконують програму ігрового співробітництва і співпереживання. У ході спільної діяльності формується вибіркова прив'язаність дітей один до одного.

Вивчення рівня динаміки параметрів розвитку спілкування у дітей з ровесниками і з дорослими було проведено Л.Мітевою (1985, 1990). У всіх вікових групах спілкування з дорослими частіше носить позаситуативний і позадіяльнісний характер, у той час як у спілкуванні з ровесниками надають перевагу діловим контактам, хоча з віком кількість особистісних контактів значно збільшується. У старшому дошкільному віці відбувається зближення показників які виділяються у двох сферах спілкування у результаті різкого збільшення позаситуативних і позадіяльнісних висловлювань, адресованих ровеснику. До аналогічних висновків приходять у своїх дослідженнях Р.Терещук, доводячи, що до шести років у дитини уже сформовано складний образ його ровесника, категорії вибору партнера якому надається перевага. Наслідком такого розвитку сфери спілкування з ровесниками стає збільшення чутливості до звернень ровесників, намагання виробити з партнером узгоджене відношення до оточуючих предметів і явищ, тобто виникає потреба в особистісних, позадіяльнісних контактах.

С.Харін (1998) вивчав розвиток форм спілкування з дорослими у дітей першого півріччя життя і прийшов до висновків, що „ розвиток спілкування з дорослими у дітей першого півріччя життя носить стадіальний характер і проходить три етапи. На першому етапі здійснюється становлення комплексу поживлення, який служить формою відповіді дитини на звернення до

неї дорослого. Останній починає виступати для дитини у якості партнера по спілкуванню. Другий етап характеризується розширенням комунікативних можливостей дитини, що дозволяє дорослому організувати взаємодію за допомогою дистантних звернень. На даному етапі дитина засвоює зв'язок між типом звернення дорослого і характером власних дій-відповідей. На третьому етапі дитина починає переживати емоційно позитивний стан від одного вигляду дорослого” [9].

Досвід спілкування займає особливе місце в структурі комунікативної компетентності особи. З одного боку він соціальний та включає інтеріоризовані норми та цінності культури, з іншої-індивідуальний, оскільки базується на індивідуальних комунікативних властивостях та психологічних подіях, пов'язаних з спілкуванням в житті особи. Динамічний аспект цього досвіду складають процеси соціалізації та індивідуалізації, які реалізуються у суспільстві, забезпечують соціальний розвиток людини, а також адекватність її реакцій на ситуацію спілкування та їх своєрідність

Експериментальні роботи виконані, під керівництвом М.Лісіної, показали, що спілкування у дітей розвивається в процесі зміни декількох якісно своєрідних форм комунікативної діяльності. Кожна з них характеризується особливим змістом потреби у спілкуванні, відображає певний рівень розвитку діяльності спілкування з дорослим.

Форми спілкування як вікові нормативи комунікативного розвитку дитини.

Ситуативно-особистісна форма спілкування (перше півріччя дитини). Основна потреба дитини у спілкуванні – потреба в увазі і доброзичливому ставленні дорослого. Мотиви спілкування немовляти-особистісні. Засоби спілкування-експресивно-мімічні.

Ситуативно-ділова форма спілкування (6 місяців-3 роки). Вона характеризується потребою у співробітництві, діловими мотивами. Основні засоби спілкування-функціонально перетворені предметні дії, ситуативна мова.

Позаситуативно-пізнавальна форма спілкування (3-5 років). Основна потреба у спілкуванні-бажання визнання і поваги зі сторони дорослого. Дана форма характеризується пізнавальними мотивами і мовленевими засобами.

Позаситуативно-особистісна форма спілкування (5-7 років). Ця форма є вищим досягненням комунікативної діяльності у дошкільному віці. Основна потреба у спілкуванні-намагання знайти взаєморозуміння і повагу зі сторони дорослого. Ця форма характеризується особистісними мотивами і мовленевими засобами.

Кожна нова форма нашаровується на попередню, а відповідно, їх перетворює, але не відміняє. Чим старша дитина, тим більш гнучко вона користується усіма комунікативними засобами, тим легше вона змінює форму спілкування відповідно до умов діяльності.

Література і джерела

1. Психологические особенности детей и подростков с проблемами в развитии. Изучение и психокоррекция / Под.ред.проф. У.Льенковой. – СПб.:Питер, 2007. – 304 с.
2. Дьяченко М. Психологический словарь-справочник / М.Дьяченко, Л.Кандыбович. – Мн.:Харвест, М.:АСТ, 2001. – 576 с.
3. Лисина М. Проблемы онтогенеза общения / М.Лисина. – М. «Педагогика», 1986. – 136 с.
4. Смирнова Е. Детская психология: Учеб. Для студ. высш. пед. учеб. Завед. / Е.Смирнова. – М.: Гуманит. Изд. Центр Владос, 2003. – 368 с.
5. Леонтев А. Избранные психологические произведения. В 2 – х томах. Т.2 / А.Леонтев. – М.: Педагогика, 1983. – 405 с.
6. Семенюк Л. Хрестоматия по возрастной психологии: Учебное пособие для студ. / Л.Семенюк / Под ред. Д.Фельдштейна: издание 2-е, дополненное. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 304 с.
7. Выготский Л. Психология развития человека / Л.Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд – во Эксмо, 2006. – 1136 с.
8. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С.Рубинштейн // Составители, авторы комментариев и послесловия А.Брушлинский, К.Абульханова-Славская. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 309 с.
9. Куницына В. Межличностное общение: Учебник для вузов / В.Куницына, Н.Казаринова, В.Погольша. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
10. Скулер Джейн І. Діти, які пережили травму, сімі, що приносять зцілення / Джейн І.Скулер, Бетсі Кіфер Смолі, Тімоті Дж.Каллаган. – К.: «Фенікс», 2011. – 280 с.

В современной психологии общепринятым является мнение, что невозможно исследовать развитие и функционирование

человеческого общества, развитие и функционирование личности, не обращаясь к понятию общения, не интерпретируя это понятие тем или иным образом, не анализируя его конкретных форм и функций в тех или иных социальных и исторических условиях.

Ключевые слова: психическое развитие, общение, субъективный мир, психологический опыт

In modern psychology it is generally accepted that it is impossible to explore the development and functioning of human society, the development and functioning of the individual, not referring to the concept of communication, not interpreting this concept in any way, without analyzing its specific forms and functions in different social and historical conditions.

Key words: mental development, communication, subjective world, the psychological experience.